
KÖNYVEKRŐL

MALKOVICS TIBOR

A mindennapok konzervativizmusán át

*Kísérlet a kritikai-baloldali gondolkodás
feje tetejéről a talpára állítására*

*Kiss Viktor: A baloldaliság „kísértetei”.
Új Mandátum Könyvkiadó, Bp., 2004.*

Roppant nehéz a recenzens dolga – s egyben borzalmasan könnyű is – egy olyan most megjelent könyv kapcsán írni, melynek közel négyesztendő munkálatait napról napra, hónapról hónapra, évről évre nyomon kísérte. Mi tagadás, Kiss Viktor hosszú évek óta nemcsak barát, de munkatárs is egyben. Mégis, talán ez a közvetlen, bensőséges viszony, a számos átbeszélt délután és éjszaka, ami feljogosít most arra, hogy frissen megjelent könyvéről ismertetést, bírálatot kanyarítsak.

Kiss Viktor a József Attila Tudományegyetem (azóta Szegedi Tudományegyetem) Bölcsészettudományi Karának kommunikáció-média, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Bölcsészettudományi Karának politikaelmélet szakos hallgatójaként szerzett diplomát. Azóta az ELTE-n oktat politikai filozófiai tárgyakat, illetve a Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományok Doktori Iskolájának ösztöndíjas hallgatója. Számos tanulmány és tucatnyi kritikai-publicisztikai cikk szerzője, aki nem volt rest komolyan venni egykori mentorai sugallatát, miszerint „nem a Himalája egerének, hanem a völgy elefántjának” a nadrágjába kell billenteni, ha valamit mondani akar az ember. Így némelykor kivívta azok rosszallását is, akik talán közelebb helyezkednek el hozzá a politikai paletta adott oldalán, mintsem ők azt gondolnák.

Kiss Viktor fiatal kora ellenére máris elsőkötetes szerző, sőt igazi „médiasztár”, a szó zszurnalisztákra vonatkoztatható értelmében. Többször „beolvasott” már a „damaszkuszi úton” egykor tolongóknak, a farizeusoknak, az önjelölt forradalmároknak, a félfordulatot tevőknek, és Eörsi István is a védelmébe vette egy reflexiójában, mert szerzőnk egy olyan renegát filozófusnak mondta meg a magáét, aki „A reneszánsz ember” című könyvet kétszer írta meg. Talán ezzel kapcsolatban írta könyvében e sorokat is: *„[...]a legtöbb, a régióban honos értelmiségi, úgy véli, hogy Marx és/vagy Sztálin ellen kell harcokat folytatnia, miközben a legfőbb ellenfél saját romanticizmusa volna”* (14. o.).

Kiss Viktor jól látja könyvében, hogy régióinkban, Közép-Kelet-Európában a jakubinista populizmus egyik formája, a sztálinizmus tekinthető „döglött kutyának”, ám e marxizmust kifacsaró ideológia bukása nem jelentheti azt, hogy a marxi filozófiai rendszer is a „történelem szemétdombjára” került volna (mint ahogy a demokratikus átmenet időszakában azt sokan jósolgatták). Mára a „damaszkuszi szupersztrádává” vált úton többen felismerték, hogy a sztálinizmus és Marx között nemcsak lehet, hanem kell is választani, és talán ez eredményezi, hogy a marxi oeuvre gyakran avatatlan kezekbe kerül. Olyan kezekbe, akik a *Sein* és a *Sollen* problematikáját a *„[...]mi kellett volna ahhoz, hogy másképpen történjen, s hogyan kellett volna történnie – annak nevében, hogy mit kell majd máshogy csinálni, hogy máshogy legyen majd és hogyan kell lennie”* történelmietlen badarsággá alacsonyítják le.

Kiss Viktor könyvének kiindulópontja a Thoma László által témavezetett országos tudományos diákköri konferenciára (OTDK) készült dolgozat volt. Ez annak apropóján született, hogy néhányad magával – egy lakáson –, baráti körben „repülő szemináriumnak” nevezett, meglehetősen alaposággal vezetett forrásfeldolgozó órákon vett részt. Ha van ezeknek a találkozóknak üzenete, akkor az Kiss könyvében mindenképpen összefoglalást nyert úgy, hogy a szerző az '56-osok és '68-asok generációjával ellentétben a maga nemzedékének elgondolásait szegezi az egykor tárgyalt témákban. E generációkkal kacérkodó fiatalember – éppen sajátos történelmi helyzetéből és szerepéből kiindulva – állítja, hogy a történelmi *illúziókkal* szembe újra a *szükségszerűséget* kell helyezni. A szerző könyvének talán ez az egyik legfontosabb mondanivalója, mivel a régióban „nyugati” módon való gondolkodásra valóban csak e nehezek elhagyása révén nyílik esély. Az illúziókkal szembeállított szükségszerűség a műben a feje tetejéről a talpára állítja a kelet-európai kritikai-baloldali gondolkodást, a *van* párvá, immáron ismét a *kell* lépteti elő, s nem a történelmietlen *mi lett volna, ha* kategóriát (vagyis az illúziót).

Az írásból kitűnik, hogy a könyv szerzőjének nem pusztán egyetemi professzorai, hanem szimbolikus értelemben olyan

emblemikus személyiségek is mentorai voltak, mint Karl Marx, Lukács György, a fiatal Heller Ágnes, Tókei Ferenc, Hermann István, de Ady Endre, Jászi Oszkár és Szabó Ervin is (és még sorolhatnám a neveket). A munka további érdeme, hogy mindezen sokszor egymással is felelő vélemények közt képes kompromisszumot teremteni. S talán néha ez a mindenkinek megfelelni akarás eredményezi, hogy a könyv mondandója az elemzési lehetőségek sokasága felé fut szét, több könyvre való gondolat sűrűsödik alig kétszáz oldalnyi terjedelemben.

Kiss Viktor könyve egy fiatal kutató pályájának mérföldköve, az „első könyv”, így nem lehet teljesen kiforrott munka. Sokkal inkább gondolatébresztő, vitaindító alkotás. Röpirat. Egy olyan mű, mely a szerző lehetséges jövőbeni kutatásainak irányvonalait körvonalazza. E mellett a „tetszhalott baloldalt” életre pofozó, az ontologikus megközelítések sajátosságait magában foglaló vállalkozás. Talán nem véletlenül. Ezzel ugyanis azt dörgöli a mai baloldal orra alá, mely minden korábbi progresszív kezdeményezés kiindulópontja volt egykor, miszerint: „soha többé nem szabad keresztülhazudnunk magunkat az igazsághoz!”

A kötet öt nagy tematikus egység problémáit járja körül. A problémafelvető rész szerteágazó elemzési lehetőségeit maga Kiss is érzi, s talán ezért szögezi le gyorsan, hogy a mű e „[...]felvetett kérdések sokaságából csupán egyre koncentrálhat” (9. o.). Már a bevezető fejezetből is kitűnik, mi a célja a könyv írójának: egy marxista „politológia” körvonalazása – nem tudásszociológiai –, hanem történelmi-filozófiai alapon felépítve. Szerinte ugyanis ez a szemléletmód szervezi magát a politikai gondolkodást is, illetve határozza meg annak történelmi teleologikus (ontologikus) mozzanatait. Ahogy a szerző írja: „[...]a mindenkori politikát [...]jellemezhetjük egy olyan aspektusból is, amely eddig elkerülte a politikai tudományok figyelmét. Eszerint a politikát mindenkor olyan rejtett, történelmi és társadalmi hatóerők, és körülmények determinálják, amelyek szükségszerűen létrehozzák a mindenkor[i] (a kiegészítés tőlem – M. T.) politika „második természetét”, vagyis azokat az öntudatlan szemléletmódokat, amelyek az adott cselekvés rejtet[t] (a kiegészítés tőlem – M. T.) vezérfonalává változnak. Éppen ezért kell letennünk arról, hogy a baloldal különböző korszakait és irányzatait »illúziók« (céljaik és hiteik) alapján csoportosítsuk.” (10. o.)

A bevezetőben helyet kapó, az új kelet-európai baloldal, kritikai baloldal helyzetét elemző rész igen elmésen teszi fel a magyar tudománytörténetben eddig oly sokszor megfogalmazott kérdést: lehetséges-e ebben a régióban „nyugati” módon gondolkodni? A szerző válasza, hogy e kérdésre csak a legnagyobb elmék *tudtak* és *mertek* e régióban igennel felelni. Tudni és merni, Kelet-Európában néha külön-külön, néha együtt járó tényezők, mert nem elég egy kérdésre válaszolni merni, tudni is

kell a válasz kifejtésének mikéntjét. Ez pedig kevesek kiváltsága. A mai hazai kritikai baloldal esetében talán ez eredményezi, hogy néhány történelemtudományi vagy közgazdaságtudományi (szaktudományi) stb. kísérlet kivételével, a válaszok mennyiségére nem, „mindössze” a minőségükre lehet panaszkodni. A könyvkiadás ma tömegesen lát el bennünket kritikai-baloldali válaszkísérletekkel, ám azok színvonala legtöbbször a „dögunalom”, illetve az „ahistorikus történetiség” határán billegve talál irreális választ a „kelet-európai nyomorúságból” való kilábalásra. Az említett cselekvési-gondolkodási attitűdökkel kapcsolatban Kiss szerint: „[...]nem az a probléma, hogy nagyszerűen beilleszthető egy analógiás történelmi sorozatba, amely Robespierre-től Banquin, a bolsevizmuson át a mai »bolsevizáló lelkekig« vezet. Nem az a valódi veszély benne, hogy akármelyik letűnt balsikerű kísérlet történelmi restaurációjához vezethet. Annál is inkább sem, mivel a mai kor »kritikai értelmiségének« nagy része ezen konkrét formákat teljes egészében elveti.” (13–14. o.) A baj, hogy a baloldali-kritikai értelmiség alighanem újra kisajátítja a „célkitűző szerepét” a történelemben, újra kiosztja a maga számára az „élcsapat” funkcióját, csak más időben és más körülmények között. Ez a legnagyobb veszély manapság, hiszen a kelet-európai entellektüelek lelkiismeret-furdalásos és „romantikus utópizmustól” sem mentes pszichéje, egy ideje már elkezdte ezt az utat járni, talán *nem tudják, de teszik* alapon, a „nemzetközi civil társadalmat” és a nemzetközi szociáldemokráciát használva védőpajzsként. Még olyanok is, akik eddig csak a „civil társadalom” keretén belül gondolták politikai céljaik megvalósítást, ők is pártalapításon törik a fejüket. Ilyen szempontból a legbölcsebbek, akik passzív rezisztenciába vonulnak, és esetleg csendes Kasszandraként hallatják néha-néha a hangjukat.

Kiss Viktor a „baloldaliság bölcsőit” is ismerteti, a „szociáldemokrácia és a marxizmus” történelmi és mai viszonyát, a „létező” kapitalizmus, a „létező” szocializmus és az „új revizionizmus” kérdésköreit tárgyalja a következőkben. Mind megannyi fontos, kikerülhetetlen téma manapság.

Az utolsó fejezet mintegy összegzése a könyv teljes mondani-valójának, a felvetett témák vizsgálati eredményeinek. A *kísérletek anatómiája* című rész kulcsfejezet, amely a „marxizmus harmadik reneszánsza” szellemében ígéri a kapitalizmus jövőbeni felbomlását. Ennek az ígéretnek az alapja a szerző által is alkalmazott teleologikus (lényegében ontologikus) történelem-felfogás, amely Tőkei Ferenc nézete alapján leszögezi: „[...]mindhárom kapitalizmus előtti forma felbomlása saját újratermelésének eredménye volt, elvileg a kapitalizmus is önmagát bomlasztja kezdettől fogva, s ebben az értelemben önmagát fogja végül megszüntetni. [...]Ez az ellentmondás odáig juthat, hogy a szocializmus erőitől eltekintve is a kapitalizmus

összeomolhat, vagy agóniába süllyedhet.” (139. o.) Tőkei tálalásában ez a tulajdonképpeni praxisfilozófia, mely az előre nem láthatót egyszersmind szükségszerűvé is teszi. Ezt a „politikát” Kiss Viktor rögtön három mozzanatra osztja, mely aszerint kategorizálódik, hogy az a tömegeket mennyire, milyen módon és milyen formában ragadja meg. Ilyen értelemben a szerző teljesen helyesen állapítja meg, hogy a végcél igenlése mint döntő tény mellett, mindig a lehetőségekhez alkalmazkodva, de mindig csak ilyen értelemben tehető fel a kérdés.

A végcél Kiss álláspontja tükrében sem valamiféle eszményként jelenik meg, amelyhez a valóságot hozzá kell/lehet igazítani. Ellenkezőleg, mint írja: „[...]a mindenkori társadalmi állások sokfélesége, bonyolultsága és egyáltalán épp így léte adja meg azokat a tényeket és lehetőségeket, amelyek a tőkés termelési mód összeomlásának pillanatában és az azt követő szituációban egy új fejezet alapjává változhatnak majd. A történelem a jelenből nézve mindig alternatívák láncolata: a kapitalizmus össze fog omlani, de hogy hogyan, mikor, milyen körülmények közt és hogy mi következik utána, az a valóságos praxis utolsó szava.” (140. o.)

A 19. század derekától, 1848 után a szocializmus kérdése konkrét tervekben nem öltött alakot, nem is ölthetett, hiszen akkorra bebizonyosodott, hogy a kapitalizmus mint a szocializmus ellentétes forma megkerülhetetlen a fejlődés szempontjából. A szocializmus gyors beköszöntével talán a 20. század elejének – első világháborút követő – forradalmi légköre ígérte a legkecsegtetőbb választ. Azonban e felelet hamis jellege felől azóta nem lehetnek kétségeink. Kiss Viktor merészen emeli ki érvelésében, hogy a vita, miszerint Marx helyesen ítélte-e meg, hogy a kapitalizmust csak a szocializmus követheti, nem tartozik a könyv szűken értelmezett vizsgálódásai közé. (Mint ahogy az sem, hogy a szocialista kísérletet ne követhetné esetleg úgy a kapitalizmus, hogy az emberiség igazi történelmének kezdete felől ne legyenek kétségeink.)

Éppen Marx analitikus módszerét kell megérteni ahhoz, hogy lássuk a szerző által használt teleologikus (ontologikus) történelemfelfogás hogyan eredményezi a politikai praxist. Ezt ő a következőképpen magyarázza: „[...]az egyéni alternatívák véletlenszerűek, a történelmi szükségszerűségek azonban mindig konkrétak, de csak utólagosan alternatíva mentesek. Ennek talán legaktuálisabb sarokpontja az erkölcs kérdésére adott marxi válasz. Marx [...]kiemeli: ha azokat az elméleteket, amelyek valamely morális alapállásból kísérlik meg a világot megjavítani, vagy azokat, amelyek a történelmi igazság felismerése nevében cselekszenek, a gyakorlatra vetítjük, az eredmény nem lehet más, mint hogy morál néne prédikál.” (140. o.)

Kiss Viktor a kelet-európai értelmiség „hamis tudatosságának” tárgyában tesz végezetül néhány megjegyzést. Kritikájá-

nak alanyait a szerző három kategóriába sorolja. Elsőként a *kispolgári baloldal* „humanizmusát” bírálja, melynek alapja a „polgári értelmiség” lelkiismeret-furdalása és kiábrándultsága a kapitalizmusból. E „humanizmus” hatására válnak a „baloldal klasszikusai” örökzölddé e csoport tagjai körében valódi bestsellerekké. (Persze az is előfordulhat, hogy e kiábrándultság következtében egyesek elkötelezett antimarxistává vagy anti-kommunistává lesznek.)

A másik kritizált fogalomkör a *posztbolsevizmus*, amely a kelet-európai rendszerváltásokat követő gondolkodási struktúráként, a lenini bolsevizmus módosulása folytán jött létre. A szerző szerint a kelet-európai értelmiség szocializációja révén spon-tán módon fordul vissza a bolsevik gyökerekhez, és bár látszólag tanult a szovjet fejlődés történelmi hibáiból, ámde az igazság az, hogy semmit sem tanult, és semmit sem felejtett a történetekből. Ahogy a szerző ezzel kapcsolatban megjegyzi: „*Ma már elméleti közhelyszámba megy, hogy a társadalmi-történelmi jelenségeket nem lehet közvetlenül a történelmi folyamatra vetíteni, nem lehet a lenini élcsapat módjára a fejlődés beteljesítőjének szerepéből kiindulni, mert ez – a világtörténelmileg pozitív morális szerepet virtualizálja – valóban amorális, vagy immorális mozgalmakat hozhat csak létre.*” (153. o.) A kritikai-baloldali értelmiség jó részének cselekedetei viszont, mintha ennek az elméleti közhelynek a cáfolatát adnák.

Kiss Viktor jól látja, hogy a posztbolsevik gondolkodás a jelen és a történelmi végcél közti időskálát – a saját történelmi tapasztalatai folytán – megszakítja. Szerinte: „*[...]a tendenciák elemzése így a semmibe lóg, s nem vezethető le belőlük közvetlenül a történelmi értelemben vett kiteljesedés. Ebben a megváltozott szerkezetben általában a moralizálás eszközehez nyúlik az eszmerendszer, a kapitalizmus történelmi tendenciáit csak a közeljövőig vezeti tovább, s erre a belátható negatív végre hivatkozva erkölcsi-politikai aktivizmust követel.*” Ez persze a könyv írója szerint az elmélet átlagszínvonalának csökkenésével járhat együtt és a valóságtól eltávolodó gondolatok, mozgalmak vagy feltételezett mozgalmak apologetikájába vezethet.

A harmadik kategóriába Kiss Viktor a „*donquijote-izmust*” sorolja. Ez a magatartás a rendszerváltást követően régióinkban is megjelent követendő és kívánatos értelmiségi szerepfelfogás következménye. Véleménye az, hogy az eddig ismertetett magatartásokkal együtt a „*donquijote-izmus*” szintén öntudatlanul megszületett gondolkodási attitűd, ezért nem a tudatosság szintjén jön létre, s nem kimondottan pozitív hatású. Természetesen Kissnek bizonyos szempontból igaza van, ám a recenzió írójának az a véleménye, hogy mindhárom kategória szempontjából megjelenhet a tudatosság is mint részelem a szerepek kiválogatódása során, bár tagadhatatlan, bizonyos esetekben az öntudatlan elem kerülhet túlsúlyba. Ezzel összefüggés-

ben, az sem pontos meghatározás e részben, hogy a szerepek lényegüket tekintve ne lennének olykor „*kimondottan pozitív hatásúak*”. Ezek ugyanis a maguk helyén és idején mint partikularitások mindhárom esetben lehetnek akár pozitív tartalmúak is. Ha ez nem így lenne, akkor a nembeli élet kerülne szembe a partikularitással, amelyet nem gondolhat komolyan a szerző. Lukács György idetartozó megállapítása szerint: „*az emberi partikularitásnak és szükségképpeni meghaladásának összetartozása és ellentmondásossága az élet [...] elemei ténye.*” A feladatnak e szerint a „mindennapok konzervativizmusának” meghaladása kell hogy legyen az értelme. A partikularitás tehát lehet pozitív tartalmú is, ha a „hely” valóban előremutató törekvéseit erősíti. Gondoljunk csak egy kis ország szellemi kapacitásának nemzetközi bemutatására, mely példa követendő magatartásmintákat gerjeszthet a közgondolkodásban, és rejtett energiákat is felszabadíthat a mindennapi élet gondjaiba belefásult emberekben. A partikularitás utakat mutathat fel a privátszférából a közösségi lét felé tartó törekvésekben, a kisebb közösségeket összekapcsolhatja a nagyobbakkal, a nemzetet Európával, Európát pedig az egész világgal. Egyszóval a partikularitásokat a nembeliséggel, és így maga a kategória értéktelentő életre is serkenthet. A „*donquijote-izmus*” lehet tudatos szerepfelfogás, még ha partikuláris is, sőt pozitív hatást ugyancsak eredményezhet. Az viszont igaz, hogy e szerepfelfogás soha nem állt messze a kelet-európai értelmiség lelkiületétől.

Megint csak figyelemfelkeltő Kiss azon megállapítása is, hogy e szerep „*[a] rendszerváltás után [...] jegy merőben új elemmel gazdagodott: minden tekintetben elvesztette közösségi jegyeit, s ezt az individualizmus valamely sajátos megközelítési módja váltotta föl. A polgári kor korábbi Cervantes-hősei még leginkább kirívó esetekben is valamely közösség nevében léptek fel, hogy azután a börtönfalak közül az igazságot világgá repítő lángelme a munkásmozgalom és az egész baloldal emblematikus figurájává válhassék.*” (158. o.) A közösséggel való kapcsolat korábban tényleg jellemezte a cervantesi hőseket (ma alig) még akkor is, ha az adott közösség csak elvétve létezett vagy igen marginálisnak volt nevezhető. Hiszen a szerep lényege nem az volt, hogy a közösség reális politikai súlyát bemutassa, hanem az, hogy a jövőbeni történelmi küldetésére felhívja a figyelmet. Érezhető, hogy Kiss ezt a mozzanatot hiányolja a rendszerváltást követő Don Quijote-kból, pedig a demokratikus átmenetek után, ha egységes osztályérdeket nem is lehetne felvállalni (és nem is lenne szerencsés, erre figyelmeztet a 20. század kelet-európai történelme), de bizonyos társadalmi csoportok közös, egybehangzó részérdekeit mindenképpen. Korunk Don Quijote-ja így magányos harcosává válik, aki nem csapatjátékos, és egyelőre nem is tud azzá válni. Sőt, ha egy rendszerkritikai mozgalom tagja lesz, hajlandó „*[...] feladni a hata-*

lomhoz fűződő illúzióit, de nem képes saját szerepfelfogásától megszabadulni” (158. o.).

A szerző – szinte politikai pszichológusként – mutatja be, hogy e szerepfelfogásnak az elmúlt másfél évtizedben három jellegzetes ideológiai megjelenési formájával találkozhattunk. Egyrészt azzal, amelyik az *anarchizmus irányába veszi az útját*, legvulgárisabb felismeréseként saját ideológiai követelményeinek, hiszen szerepe egyfajta magas legitimitást eredményezhet a történelmi igazság képzetével párosulva. Másodsorban azzal, amely könnyedén talált utat az *egzisztencializmus* irányába, s szempontjából a világba vetettség és az igazság egyedüli tudása jelenthet politikai státust, amely felfogás romanticizmusa a hagyományos értelmiségi szerepek iránt érzett nosztalgiát sem mellőzi. Harmadrészt pedig egy „újfajta” *szociálreformizmussal* találkozhatunk, amely bár önmaga nem kezdeményez kollektív akció(ka)t, de nem is vesz részt ilyenben, megtartja magának a kritikus, az útkijelölő szerepét, illetve meghatározza azokat a célokat, amelyekért egy megfelelő politikának harcolnia kell. Mindhárom altípus legnagyobb hibája – mondja a szerző –, hogy szerepeik révén éppen a hiteles mozgalomba való bekapcsolódás lehetősége vész el.

Kiss Viktor könyve sokak számára nem lesz népszerű olvasmány. Bár összességében érdekes tudományos írásmű, amelytől az sem idegen, hogy – akarva-akaratlanul – olykor mosolyt csaljon az olvasó arcára. Nem feltételezzük, hogy önelégültség okán, de bekerültek a szövegbe olyan mondatok, amelyek közül az egyik így hangzik: „[e]gy mai Hegellel szólva (sic! – M. T.): a »baloldaliság kísérteteit« idézzük meg, hogy a hajnal végérvényesen szétzavarja őket[...]”, amikor a mű maga is a *Baloldaliság kísértetei* címet viseli. Egy másik helyen pedig, ahol a szerző a kelet-európai elmélkedés tradícióit kritizálja, s a „nyugati” módon való gondolkodás mellett érvel, így ír: „[e]zrekre a kérdésekre csak legnagyobb elméink (sic! – M. T.) [...]mertek és tudtak igennel felelni.” Mivel Kiss is „igennel” felel az európai gondolkodás alternatívájára, e sorok tükrében magát sem felejtí ki a „legnagyobb elmék” közül. Talán e humorosnak tűnő elemeket egy még tudatosabb szerkesztéssel ki lehetett volna küszöbölni.

Ezeknél a hibáknál nagyobb problémát jelent, hogy a szövegben szemet szúr a betűk és írásjelek tömeges hiánya, mely mindenképpen a szerkesztők (a korrektor?) hanyag munkájának vagy hozzá nem értésének az eredménye. A könyv kézbevételekor e figyelmetlenség meglehetősen igénybe veszi az olvasó türelmét. (Megjegyzem, hogy a könyv megjelenését támogatók sincsenek feltüntetve.)

Mindeme egyenletlenségek ellenére a mű tagadhatatlan érdeme, hogy a sztálini időkben értelmetlennek bélyegzett lételméleti (ontológiai) kutatások, amelyek ma is alárendelt szerephez

jutnak az ismeretelméleti (gnoszeológiai) vizsgálatokkal szemben, visszakerülnek az őket megillető helyre. A mű tehát az ontológiaellenes gnosszeológiai egyoldalúságban – amely torzulást Lukács György a Galilei-perig (a metafizika és a gnoszeológia különválásáig), illetve a polgári filozófiáig vezetett vissza – szinte unicumként hathat, mint egy olyan munka, mely a marxista ontológiai kutatások létjogosultságát demonstrálja. Átala ismét hihetővé válik, hogy a kategóriák, az alapfogalmak csak akkor lehetnek igazán jók, ha a lét valóságos törvényszerűségeit írják le, tükrözik vissza. Ez persze nem jelenti azt, hogy a kategóriák örökérvényűek lennének, hiszen a lét maga is folyamatosan változik, a kategóriáknak pedig éppen ezt a mozgást kell visszaadniuk.

És ha már az alapfogalmaknál tartok, egy újabb hibára is felhívnam a figyelmet, amely szoros kapcsolatban van a kategóriák nem örökérvényűségével. Az írásba ugyanis becsúszott egy olyan mondat, amely mögött ugyan sejti az olvasó az elmondani szándékozott tartalmat, de önmagában nem pontosan adja vissza a valóságot. A kapitalizmus mellett szereplő *szélsőjobboldal* kategóriájáról van szó, mely a következő szöveggörnyezetben helyezkedik el: „[a] mai kapitalizmus egészen új jelensége, hogy a szélsőjobbaldalt megszegyenítő módon ugrasztja egymásnak a különböző nemzetek dolgozó tömegeit” (7. o.).

A magunk értelmezésében a szerző helytelenül használja e helyütt a szélsőjobboldal fogalmát, még ha a legfőbb mondani való a kapitalizmus bírálata is. Hiszen még a történelmi szélsőjobb sem óhajtotta – legalábbis saját társadalmán belül – a konszolidáció közepette a tömegek egészét egymásnak ugrasztani, elég volt számára a rasszizmus, az antiszemizmus és az anti-kommunizmus stb. eszközeinek bevetése bizonyos nemzeti és etnikai kisebbségek esetében, illetve a szabadpiac korlátozása. Ha a német nemzetiszocializmust vesszük példaként, számára néha előnyösebb volt a társadalmi konszenzus fenntartása érdekében – akár a maga belső – ellenzéke létezéséről sem tudomást venni. Hitler utasítására pedig a korábbi kommunistákat gyorsított eljárásban vették fel a Nemzetiszocialista Német Munkáspártba (NSDAP), sőt a germánság kicsiny elitjének vezetésével, valamint a faji hierarchiának megfelelően egész Európa területén egyesíteni kívánta az ott élő német etnikumot is. E törekvések és célok a tömegek „egymásnak ugrasztása” után logikusan nem lehettek volna elérhetőek.

A mai politikai realitásokat figyelembe véve a jelentéktelen súlyú, marginális szélsőjobbaldalnál fontosabb lett volna a *jobbaldali populizmus* megnövekedett jelentőségét emlegetni, felhívni rá a figyelmet. Célzerű lett volna a mai helyzet említésekor e kategóriát alkalmazni. Mert nagyon úgy néz ki a helyzet, hogy a második világháború előtt és után létrejött szélsőjobbaldali mozgalmak „szalonképtelensége”, történelmi ballasztjai

Auschwitzot követően, más történelmi szituációban, a polgári demokráciák toleranciája szempontjából egy olyan demokratikus minimum létrejöttét eredményezte, mely hatására nemcsak a politikai elszigeteltségből, jelentéktelenségből nem tudnak e mozgalmak többé előtörni (koalícióképtelenségük miatt kormányzati tényezővé sem képesek válni Európában), hanem egyes akcióik még a legitim jobboldali és baloldali erőket is összefogásra készíti (és készítette), alkalomadtán. [A szélsőjobboldallal való közös fellépésnek egyik illusztris példája lett hazánkban a Népszava által szervezett, „újnyilasok” elleni tüntetés a Terror Háza előtt (de joggal hihetjük, hogy Nyugat-Európa tekintetében is folytathatnánk még a felsorolást).]

Azért is rossz Kiss interpretációjában a szélsőjobb említése, mert annak politikai súlytalansága azt a vélekedést erősíti, hogy egy szélsőjobboldali rezsim a demokratikus államok közösségében ma elszigetelődne, s a polgárság egyetlen mérvadó része sem támogatná egy ilyen mozgalom hatalomra kerülését. A polgárság alapvető érdekei ma egészen mások, amelyeket jobban kifejez a gyáriparosok által is finanszírozott szlogen: a „*Be a külföldiekkel!*”

A szélsőjobb egykori és mai formája tehát egészen más. Ha egykor valóság lehetett annak rémképével riogatni, mára irreális veszéllyé vált. Napjaink eseményeinek leírásakor fontosabb lett volna a jobboldali populizmus veszélyeire irányítani a figyelmet, hiszen a legtöbb európai országban a mai „modern” jobboldali populizmus az értelmiség és az ifjúsági szubkultúrák közvetítésével telepszik rá azokra a „régie ideológiai maradványokra” (lásd antiszemitizmus), melyek régióinkban az állampárti időszak alatt is „bennmaradtak” a köztudatban, de amelyek következményeivel a jelenkori nemzedékek már nem (vagy csak részlegesen) szembesülhettek a valóságban.

A mai tendencia, hogy a jobboldali populizmus nem egy esetben a „régie forma elemeit” a tömegkultúrába (pl. könnyűzene) „becsomagolva” változtatja kelendő „árucikké”, mely hatására a neopopulizmus az európai polgári demokráciák gyakorlatában hatékonyabbnak bizonyul – az elmúlt évek politikai diskurzusaiban – a szélsőjobboldalnál (amely persze nem egy esetben frakcióként megbúvik annak berkein belül), sikeres a „tömegek egymásnak ugrasztásában” is, és minden eddiginél eredményesebb a politikai posztok és pozíciók megszerzésében. (Ez a tény okozza, hogy a szélsőjobboldali ifjúsági szubkultúrákból „kiöregedők” a jobboldali populisták pártokon és mozgalmakon belül folytatják tovább politikai „karrierjüket”.)

A legszembetűnőbb különbség ma szélsőjobb és jobboldali populizmus között az, hogy utóbbi megszabadult a történelmi szélsőjobb nyomasztó terhétől, hiszen egyszerűen mindent a régi forma nyakába varrt, másrészt egy rugalmas, politikai stratégiára sikerült átnyergelnie, amelynek verbális radikalizmusa – a

szimbolikus politizálással együtt – a politikai marketing modern módszereivel megtámogatva viszi a – nem egy esetben csak rejtett módon megőrzött – „rég” üzenet tartalmát a választók elé. Karizmatikus politikusai a sajtótájékoztatókon, a politikai show-műsorokban és természetesen híveik körében is egyaránt magabiztosabban mozognak, és az új politikusi generáció, így a vállalkozói politizálás iskolapéldájává léphetett elő. Gondolkodásuk bármennyire rokon a történelmi előképekkel, még az azonosság látszatát is igyekszik elkerülni velük kapcsolatban. Ez sikerük titka, s ez veszélyük lényege. Bár a határok megvonása nagyon nehéz a jobboldali populizmus, valamint a szélsőjobb között, de szükséges, mert míg utóbbi rendre az utcára viszi a politikát, gyakran nyílt erőszakkal lép fel és felrúgja a jogállamiság elveit; utóbbi, ha demonstrál is, ám kerüli az alkotmányellenes eszközöket. Egyszóval „szalonképes” kíván maradni.

Úgy néz ki tehát, hogy a társadalmi konfliktusok valódi helyszínei az utcáról a politikai színpadra helyeződtek át, ezért nincs a szélsőjobb hatalomra kerülésére Európában ma reális esély, és ezért is oly figyelmeztető a neopopulista előretörés. E pártok és mozgalmak programatikus radikalizmusukkal és populista vonzerejükkel hirdetik a társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyok megváltoztatását, valamint néhol a demokratikus konszenzus semmibe vevését is. Az egyes országok specifikus problémái mellett a jóléti államot, a multikulturális társadalmat, a transznacionális tőkét, a nemzetközi pénzvilágot és a brüsszeli EU-bürokráciát támadják hevesen.

A jobboldali populizmust manapság az érvelés egy struktúrájaként, politikai stílusként és stratégiaként, valamint ideológiaként tartják számon. Azért annyira veszélyes, mert érvrendszerre az egyszerű emberek józanságába vetett hitének hangsúlyozásán alapul, azon, hogy a legösszetettebb problémákra is léteznek egyszerű megoldások, ám az egyszerű emberek – minden morális felsőbbrendűségük és velük született bölcsességük ellenére – mégsem hallathatják a szavukat. A populista stratégia legfontosabb pillérei az egyszerű emberek elnyomott véleménye, követelése és érzései mellett való kiállás, valamint világos ellenségképek kijelölése lettek. A populizmus alapelemei a fennálló társadalmi-gazdasági és szociálpolitikai rendszer erőteljes elutasításán (mivel az a többség érdekei helyett csupán a kiválasztott kevesek javát szolgálja), valamint egy valódi demokrácia és egyenlőség kiemelt követelésén (mely az alapvető érdekek harmóniájának hitén) nyugszik. Legfontosabb sajátosságai továbbá a népharag mobilizálása, melynek kitüntetett célpontjai a bevett pártok és a „politikuskok osztálya” mellett a bevándorlók, a menekültek és a nemzeti kisebbségek csoportjai. Ez a „kínálat” persze országról országra változhat, azonban a kétely állandó: a politikai szótárunkban használt „szlogenek és

címkék” valóságos politikai-ideológiai meggyőződést tükröznek-e, vagy csak a mandátummaximálás eszközeként jelennek meg.

A legsikeresebb neopopulista pártok és mozgalmak az adócsökkentés, az ipari és mezőgazdasági támogatások beszüntetése, az egyes szektorokra költött pénzek csökkentése, valamint a széles körű privatizáció köré szerveződnek, és emiatt lépnek fel a kisebbségek támogatását célzó programokkal szemben is. A társadalmi követelések és a „valódi demokrácia” egyedüli képviselőiként a polgári demokrácia hiányosságainak ellensúlyozása érdekében különféle népszavazások és referendumok szószólóiként jelennek meg. E törekvések hátterében az állam szerepének korlátozása áll, hogy ezáltal fosszák meg a politikai pártokat és a politikai osztályt erőforrásaiktól. Némelyek manapság a „gazdasági nacionalizmus” jelszavával igyekeznek nyugtalanságot szítani, s ez új célpontokat is kínál az elégedetlenkedőknek, a nemzetközi pénzpiacok bankárai, tőkései és bürokratai személyében.

A legfőbb céltáblák mégis a bevándorlók, hiszen a migráció még ideálisabb ürügyet teremt az indulatok kiaknázására. A jobboldali populizmus retorikájában a jövevények elveszik a munkalehetőségeket, leszorítják a béreket, kimerítik a szociális struktúrákat, felhajtják az ingatlanárakat és a fogadó ország gazdasági függetlenségét veszélyeztetik. Korunk populistái nem fizikai megsemmisítésüket tűzik ki egyik lehetséges célként ezeknek a társadalmi szereplőknek, hanem megregulázásukat, távozásra kényszerítésüket, hiszen etnocentrista ideológiájuk szerint minden kultúra jó, ha az a maga helyén, tehát távol marad az adott közösségtől. Érvelésük szerint e cél elérésével, a „nem nemzeti” elemek távoltartásával megszűnik az a veszély, amely a kulturális örökség védelmét vagy egyesek szerint a kialakuló európai identitást fenyegeti.

A jobboldali populisták tehát hatékonyabban képesek a szélsőjobboldalnál kiaknázni – a rendszer alapvető működésének tényleges megváltoztatási szándéka nélkül – a bevándorlással kapcsolatos nacionalista érzelmeket a menekültek befogadásának korlátozása vagy teljes megszüntetése programjával, amely nagy szerephez jut e pártok és mozgalmak verbális célkitűzéseiben, s amely az említett gazdasági nacionalizmussal együtt különösen hatékony stratégiának bizonyul. A leírtakból kitűnik, hogy bár a szélsőjobboldal és a neopopulizmus közötti határok néha igen elmosódtak, ám a kategóriákat mindenképpen meg kell különböztetnünk egymástól. Mindezek ellenére Kiss Viktor könyve érdekes kísérlet a kelet-európai baloldali-kritikai gondolkodás helyreállítására, s a szerző valóban mer „nyugati” módon választ találni a feltett kérdésekre.

Talán nem véletlen az sem, hogy a könyv utolsó sora így szól: „*Kísértet járja be Európát...*”. A kötet úgy fejeződik be, ahogy a

forradalmi hangvételű Kommunista Kiáltvány kezdődik, így a könyv utolsó sora is rámutat egy olyan alternatívára, mely a választható értelmiségi szerepek között nem csak a tudomány elefántcsonttoronyába való bezárkózást vagy az értelmetlen aktuálpolitikai aktivizmust képzei el.